

Marie „Máňa“ Zachariadisová-Nováková: Stručná biografie manželky Nikose Zachariadise

ALENA VITÁKOVÁ

Marie Nováková nebyla známou osobou, nepatřila ani mezi širší, ani užší vedení KSČ. Byla něčím, co bychom mohli nazvat „terénní pracovnice“ a „řadová dělnice komunistického hnutí“. Byla zapálenou komunistkou stalinského ražení a straně věnovala celý svůj život. V letech první republiky byla jedním z řadových nadějných členů, a kdyby se její život nepropletl s životní dráhou generálního tajemníka řecké KS Zachariadise, možná by se díky svým schopnostem a tvrdému bolševickému kurzu dostala i výše. Díky manželskému svazku s výše zmíněným, který vedl řecké komunisty v letech řecké občanské války, se však nesmazatelně vryla do řeckých dějin jako „Zachariadisova česká manželka Máňa“. Její životní osudy byly nadmíru spletité a dramatické a často se odehrávaly na pozadí československých, řeckých a obecně i světových dějin. Osoba této až do smrti ortodoxní stalinistky si jistě zaslouží alespoň malou studii, aby její jméno neskončilo v propadlišti dějin. Archivních pramenů je poskrovnu. Nejvíce informací je možné nalézt v *Národním archivu Praha*, kde měla Marie Nováková zavedenou vlastní složku ve fondu Policejní ředitelství Praha. Bohužel se tyto spisy týkají pouze meziválečného období, o válečném a poválečném máme velmi málo zpráv. Důležitým výpovědním pramenem je také rozhovor s dcerou Marie Novákové Olgou Ďurišovou, která pomohla osvětlit celou řadu nejasností a popsat také období, o kterých nemáme žádných zpráv. Přes veškeré snahy však zůstává celá řada bílých míst, která se snad historikům ve spolupráci s archiváři v příslušných archívech podaří v budoucnu objasnit.

Marie Nováková se narodila dne 23. 10. 1907 v Praze dělnickým rodičům Marii Novákové, roz. Holubářové a Antonínu Novákovi. Rodina žila v Praze Michli, kde také Marie vychodila pět tříd obecné a tři třídy české měšťanské školy.¹ Povoláním byla písarka/praktikantka² a nějaký čas se živila jako dělnice v továrně RUPA, která produkovala cukrovinky.³ Již od raného mládí cítila díky svému původu silné sympatie k socialistickému hnutí a později ke komunistické straně, jejíž členkou se stala v roce 1926.⁴ Ve stejném roce také začala pracovat ve stranických strukturách, a sice jako úřednice na sekretariátu komunistické strany v Praze-Karlíně. Kromě toho byla činná v mládežnickém komunistickém hnutí a také navštěvovala ústřední školu komunistické strany v Lidovém domě v Michli, která

¹ *Národní archiv Praha* (dále jen NA), fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna 1931–1940, sign. 14088/2, dokumentace k osobě Marie Novákové.

² NA, Ministerstvo vnitra I – Prezidium, Praha, č. fondu 225, sign. 225-1404-5/52.

³ Z rozhovoru s Olgou Ďurišovou ze dne 1. 11. 2009 v Praze.

⁴ K dějinám KSČ např. BOUČEK 1984, RUPNIK 2002.

byla 11. 5. 1928 úředně rozpuštěna.⁵ Marie Nováková byla typickým představitelem „bolševické“ skupiny v KSČ. Podle charakteristiky Jacquese Rupnika se jednalo o mladé lidi, kteří neměli stranické zkušenosti z dob sociální demokracie, zato byli silně oddaní Moskvě. Tito lidé, kteří většinou nedosáhli úspěchů ani v zaměstnání, ani při studiích, se upnuli ke KSČ, která je zaměstnala ve svém aparátu. Tito „aparátčící“ se stali placenými stranickými funkcionáři a byli oddanými služebníky strany, která jim dávala práci a určitou společenskou prestiž.⁶ Marie Nováková do této kategorie přesně zapadala a brzy se stala díky svému fanatismu a agilně pověstnou a známou agitátorkou, která se nacházela v seznamech vhodných kandidátů pro studium na leninské škole v Moskvě. Hlavní pracovní náplní Marie Novákové bylo roznášení protistátních letáků a novin a vyzývání k občanské neposlušnosti. Její agilita ji však podle četných listin o zadržení a zatčení nejednou přivedla na policejní a četnické stanice. První konflikt přišel začátkem března 1926, kdy roznášela v Nuslích letáky vyzývající čtenáře k účasti na nedovoleném táboru lidu. Tehdy byla četníky odvedena na stanici, avšak po zjištění totožnosti a výslechu byla propuštěna.⁷ V roce 1927 její agitátorská činnost pro stranu zesilovala a Marie se na četnických stanicích ocitla hned třikrát.⁸ Jednalo se ve všech případech o vyzývání občanů k účasti na komunistických táborech lidu a rozdávání Rudého práva a letáků s textem o boji proti drahotě, za zvýšení mezd a pro podporu boje stávek dělníků. Také se sama účastnila tábora lidu v Českém Brodě. Další rok se její bojovnost a zapálení pro věc projevuje mnohem intenzivněji. Dne 11. 3. 1928 bylo na Novákovou a její stranickou kolegyni Janu-Matyldu Reichovou (později Braunovou) sepsáno udání, že v plně obsazeném vlaku na vršovickém nádraží zpívaly písně zesměšňující československou armádu. Jakýsi dr. Pavlík je údajně napomenul, že by si v Rusku něco takového dovolit nemohly. Nováková se ohradila se slovy, že jim do republiky nic není a že v Rusku je to lepší. Krátce po tomto incidentu byly obě dívky na nádraží zatčeny a odvedeny na četnickou stanici. Marie Nováková měla sice u sebe několik letáků s hanlivými písněmi na čs. vojsko, které jí byly zabaveny, ale obě ženy byly po zjištění totožnosti bez jakéhokoli postihu propuštěny.⁹ Téměř o tři měsíce později – a sice dne 28. 5. 1928 – byla Marie Nováková opět zadržena v Michli, když ráno křičela „*A! žije 3. spartakiáda!*“¹⁰

Z těchto a dalších podobných policejních hlášení vyplývá, že Marie byla zapálenou socialistkou a že její aktivity, jako bylo roznášení letáků, vyzývání k nepokojům či pobuřování, ji nejen učinily známou na policejních stanicích, ale také jí znemožnily vydání

⁵ NA, fond Policejní ředitelství II – Prezídium 1931-1940, sign. 42/Z-1/83, Zpráva Prezídia policejního ředitelství v Brně ze dne 17. 6. 1929.

⁶ RUPNIK 2002, 83–84.

⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, listina o zadržení Marie Novákové ze dne 8. 3. 1926.

⁸ NA, *ibid.*, listina o zadržení Marie Novákové ze dne 30. 6., 12. 8., 12. 9. 1927.

⁹ NA, *ibid.*, trestní oznámení na Marii Novákovou a Janu Reichovou z 11. 3. 1928.

¹⁰ NA, *ibid.*, Listina o zadržení a zatčení Marie Novákové ze dne 28. 5. 1928.

cestovního pasu. Marie Nováková se o vydání cestovního pasu snažila od léta 1928 a přesto, že za ni orodoval i její otec, pas k cestování do všech evropských zemí kromě SSSR jí vydán nebyl.¹¹ Úředníci a policisté totiž velice předvídavě předpokládali, že mladá a agilní komunistka chce navštívit Sovětský svaz, a proto jeho vydání nebylo z vyšších míst doporučeno.¹² Proč Marie tolik stála o vystavení pasu? Odpověď je nasnadě – v Moskvě se ve dnech 4.–19. 9. 1928 konal VI. kongres komunistické internacionály a Marie se ho toužila zúčastnit.¹³ Nepřízeň čs. policejní správy ji však nezastavila – do Sovětského svazu přesto odcestovala.¹⁴ Policie v Československu se pochopitelně hned zkraje konání kongresu dozvěděla, že jednou z účastnic sjezdu je i jistá Marie Nováková, a ihned dne 6. 9. 1928 začala zjišťovat, kde se nachází. V novinách *Izvestija* byla totiž otištěna fotografie delegátky z Československa, jejíž jméno znělo Marusa Novotná. Nováková podle svých pozdějších výpovědí uvádí, že již tehdy začala pracovat jako úřednice českého oddělení v mezinárodním nakladatelství v Moskvě a tehdy se také seznámila se svým budoucím manželem Nikosem Zachariadisem.¹⁵ Dlouho se v Moskvě neohřála, do Československa se vrátila v lednu nebo v únoru 1929 a vzápětí ji navštívila policie. Je velmi pravděpodobné, že byla v SSSR oceněna jako velmi schopná a odcestovala zpět na rozkaz Kominterny za účelem podpory komunistického hnutí v Československu. V Praze byla ihned policií obviněna, že odcestovala na kongres Kominterny do Moskvy, aniž měla platný pas. Marie odvětila, že se kongresu neúčastnila. Když jí byly předloženy důkazy, že se ho účastnila jistá Marusa Novotná z Československa, opáčila, že se jedná o pouhou shodu jmen a že onu osobu nezná. Pro nedostatek důkazů byla propuštěna.¹⁶

¹¹ Cestování do SSSR bylo pro československé občany v době meziválečné velkým problémem, stejně jako získání víza. V letech první republiky byly vydávány pasy pro cestování po Evropě mimo SSSR a včetně SSSR. Sovětský svaz se začal trochu otevírat světu v polovině 20. let, kdy byl založen tzv. *VOKS - Vsesojuznoje otčestvo dlja kulturnoj svjazi s zagranicej* (Všesvazová společnost pro kulturní styky se zahraničím). V roce 1929 byla založena speciální cestovní kancelář *Inturist* (Inostrannyj turist – turista ze zahraničí), která organizovala propagační cesty po SSSR. Není nutno připomínat, že dostat se do SSSR na „zájezd“ bylo velice těžké a že rozhodnutí o povolení či zamítnutí, proti kterému nebylo odvolání, vydávala sovětská strana. Cesta „na vlastní pěst“ byla mnohdy nebezpečná. Čs. občané byli navíc po roce 1939 internováni coby příslušníci cizího státu (Třetí říše), obyvatelé Podkarpatské Rusi byli automaticky odsouzeni jako špióni a odvečeni do neblaze proslulých gulagů. LOMÍČEK, 151–153, VITÁKOVÁ 2007, 160–162.

¹² „...Po sdělení, že se jedná o agilní pracovníci komunistické strany...nedoporučuje se vystavit pas...“ NA, Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, žádost Marie Novákové o vydání cestovního pasu a příslušné dokumenty.

¹³ Sjezdu se účastnila početná delegace z Československa (K. Gottwald) a také čs. posluchači z leninského učiliště (např. Marie a Jan Švermovi). PERNES 2006, 80–81.

¹⁴ Cesty do SSSR zajišťoval čs. komunistům tzv. sekretariát pro střední Evropu. Technický odbor „oddělení mezinárodního spojení“ zajišťoval falešné pasy a ilegální přechody. RUPNIK 2002, 62.

¹⁵ NA, fond Policejní ředitelství II – Prezidium 1931–1940, sign. 42/Z-1/83, zpráva čs. vyslanectví v Aténách o příchodu Marie Novákové-Zachariadisové na ambasádu za účelem vydání pasu dne 30. 9. 1936.

¹⁶ NA, ibid., protokol z výslechu s Marií Novákovou ze dne 25. 2. 1929.

Marie v Československu opět začíná naplno pracovat pro stranu. Policie, poučena předchozími zkušenostmi s její osobou, pozorně sleduje její kroky, díky čemuž máme poměrně podrobné informace o činnosti v období 1930–1934. Byla jednou z hlavních agitátorek pro konání tzv. radotínského pochodu na jaře roku 1930 (nesprávně označovaného jako Rudé letnice), pro který se snažila získat sympatizantky v dívčí škole v Nuslích. Marie Nováková byla při náboru vskutku úspěšná: mnoho žákyň se stávky zúčastnilo a jedna z nich, třináctiletá Růžena Martincová, byla četníky postřelena do břicha.¹⁷ Avšak zatímco oficiální policejní hlášení nám říká, že Martincová byla přesvědčena k účasti na demonstraci ve škole agitátorkou s letáky, samotná Růžena Kuncová-Martincová později vypovídá trochu jinak: „... byla jsem členkou Komunistického svazu mládeže... Jednou nám soudružka vedoucí řekla, že se připravuje kulturní den v Radotíně, že tam budou mladí z celého okolí... Ze Smíchova jsem jela do Radotína se soudružkou a moc jsme se těšily...“¹⁸ Faktem zůstává, že Nováková – ať již jako agitátorka, nebo jako mládežnická vedoucí – Martincovou přesvědčila k účasti na demonstraci v Radotíně. Tato komunisty zorganizovaná demonstrace byla v letech minulého režimu mnohokrát popsána, ale tyto popisy často podléhaly ideologickému zkreslení.¹⁹ Jednalo se o protestní pochod, kterým chtěli lidé vyjádřit nesouhlas s mohutným propouštěním z továren v důsledku příchodu hospodářské krize do Československa.²⁰ Původně zakázaná demonstrace se nakonec přeci jen v Kosoří a Radotíně u Prahy konala. Komunisté se tehdy rozhodli, že v čele stávkujících na Boží hod velikonoční dne 20. 4. 1930 musí jít ženy a děti. Čelo průvodu, tvořené ženami a dětmi, se sice zastavilo před devíti četníky s namířenými zbraněmi, ale muži ze zadu házeli kameny doufajíce, že proti ženám a dětem si četníci netroufnou. Když byl jeden z četníků bezprostředně ohrožen létajícími kameny, vystřelil do davu, přičemž odražená kulka zranila několik osob, ženy a děti.²¹ Jednou ze zraněných byla také Matylda Reichová, provd. Braunová, která po obsazení Československa v roce 1939 utekla s manželem do SSSR a byla jednou z prvních žen, které vstoupily do čs. vojenské jednotky v SSSR a účastnily se bojů u Sokolova v březnu 1943.²² Marie Nováková podle všeho zraněna nebyla,²³ avšak dle vzpomínek dcery prý tehdy často

¹⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, zpráva o agitační činnosti Marie Novákové v dívčí škole v Nuslích na základě výpovědi Růženy Martincové.

¹⁸ *Letopisecká komise při MZ Praha-Radotín*, sign. 2-061, Rudé letnice 1930, fonogram z vyprávění Růženy Kuncové-Martincové.

¹⁹ Např. KOPECKÝ 1960, 208–209.

²⁰ KÁRNÍK 2002, 103–104.

²¹ *Letopisecká komise při MZ Praha-Radotín*, fond Rudé letnice 1930, sign. 2-061, Zpráva náměstka zemského četnického velitele plk. Rudolfa Mládko o použití zbraně soustředěným četnictvem v Radotíně.

²² K osobě Matyldy Braunové např.: *Národní archiv Praha*, fond Evidence obyvatel, dokumentace k osobě Matyldy Reichové-Braunové, dále: *ibid.*, fond Svaz protifašistických bojovníků – ústřední výbor Praha, členská přihláška Matyldy Braunové, dále: *Vojenský ústřední archiv Praha*, seznam příslušníků 1. čs. arm. sboru v SSSR, dále: VITÁKOVÁ 2007, 160–162, dále: <http://www.zeny-bojujici.cz/medailonky/88>

²³ Podle oficiálních údajů byly při pochodu zraněny čtyři ženy odraženou kulkou a jedna odraženým kamenem. Jména pěti „obětí střelejší demokracie“ byla často využívána komunistickou propagandou a Marie Nováková v žánrném ze seznamů nefiguruje. *Letopisecká komise při MZ Praha-Radotín*, fond Rudé letnice 1930, sign. 2-061.

docházela do nemocnice.²⁴ Postřelená Růžena Martincová později uvedla, že ji často na převazy do nemocnice doprovázeli „soudruzi“, kteří měli dohlížet na její uzdravení.²⁵ Je tedy velice pravděpodobné, že Marie Nováková, která byla Růženě Martincové podle mnohých indicií velmi blízká, jí pomáhala dostat se do nemocnice na převazy.

Vystupování Marie Novákové se po potlačené stávce stalo ještě více revolucionářským a státu nepřátelským. Po rozpuštění demonstraci roznášela letáky s vlastní interpretací událostí a vyzývala k neplnění občanských povinností. Jedním z takových počinů byl proslov k žákům ve škole v Písnici u Jílového, kde o přestávce mládež vybízela ke stávce.²⁶ Na veřejné schůzi dne 7. 9. 1930 hřímala a podněcovala proti demokraticko-republikánské formě státu. Za to již byla odsouzena k čtyřměsíčnímu žaláři, ale k výkonu trestu se nedostavila. Další trest odnětí svobody, tentokrát na deset dní, si vysloužila účastí na nedovoleném táboře lidu dne 25. 2. 1931.²⁷

Dne 1. 1. 1932 byl Marii Novákové po opětovné žádosti vydán cestovní pas do všech evropských zemí mimo SSSR. Využila jej prakticky ihned pro cestu do zahraničí – odjela zhruba na měsíc do Řecka, aby se viděla s Nikosem Zachariadisem.²⁸ Po návratu do Československa Marie Nováková přežívala, jak se dalo. Přestala pracovat pro sekretariát strany a v roce 1932 byla zaměstnána jako služebná ve Kbelích. Toho roku na ni byl vydán zatykač z důvodu nenastoupení k výkonu trestu z předešlých let. Obava ze zatčení ji pravděpodobně vedla k dalšímu odchodu za hranice. Podle policejního hlášení odešla nejpozději 8. 2. 1934 do Sovětského svazu.²⁹ Opět se zde setkává s Nikosem Zachariadisem, generálním tajemníkem *Komunistické strany Řecka* (KKE), který byl blízkým přítelem Stalina a kterému se ne nadarmo přezdívalo „Stalinovo dítě“. Nikos Zachariadis byl výraznou osobností řeckých dějin (ať již v kladném, či záporném smyslu) a zvláště za občanské války byl tím, kdo určoval vývoj událostí. Nikos (Nikolaos) se narodil roku 1903 ve východothrácké Adrianopoli (dnes Edirne) jako třetí ze čtyř dětí v rodině pěstitelů tabáku Panajotise a Erato Zachariadisových. Od raného mládí (stejně jako Marie Nováková) tíhnul k socialismu a také se z něj brzy stal sektářský stalinista. Začínal jako člen komunistického *Svazu mládeže Řecka* (OKNE)³⁰ a díky své přičinlivosti a houževnatosti rychle stoupal

²⁴ Z rozhovoru s Olgou Ďurišovou.

²⁵ *Letopisecká komise při MZ Praha-Radotín*, fond Rudé letnice 1930, sign. 2-061, fonogram z vyprávění Růženy Kuncové-Martincové.

²⁶ NA, fond Policejní ředitelství II – Prezídium 1931–1940, sign. 42/Z-1/83, záznam z výslechu s Marií Novákovou ze dne 10. 5. 1930.

²⁷ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, trestní list Marie Novákové, zápisy z 25. 4. a 7. 9. 1930 a 25. 2. 1931.

²⁸ NA, fond Policejní ředitelství II – Prezídium 1931–1940, sign. 42/Z-1/83, zpráva čs. vyslanectví v Aténách o příchodu Marie Novákové-Zachariadisové na ambasádu za účelem vydání pasu dne 30. 9. 1936.

²⁹ Vzhledem k datu narození syna Kyrose Nováka (10. 10. 1934) musela Marie Nováková otěhotnět již v lednu 1934. Do SSSR tedy musela odejít nejpozději počátkem roku 1934.

³⁰ OKNE – *Omospondia Kommunistikon Neoleon Elladas* (Svaz komunistické mládeže Řecka). Více možno nalézt např. v: TSINTZILONIS 1989.

po stranickém žebříčku. V letech 1923–1924 studoval na stranickém učilišti v Moskvě.³¹ Zachariadis byl zarytým a neústupným bolševickým stalinistou a nekompromisně odmítal v Komunistické straně Řecka jakékoli odchylky.³² Díky tvrdému postupu dokázal v roce 1924 zničit silnou frakci trockistů, a protože se zde osvědčil, Stalin jej pověřil v roce 1931 novým úkolem: převzít funkci generálního tajemníka Komunistické strany Řecka a uklidnit poměry ve straně, která se díky bojům mezi jednotlivými frakcemi ocitla téměř na pokraji rozpadu.³³ Zachariadis se ujal vedení strany a se Stalinem v zádech se mu ji podařilo velice rychle zkonsolidovat. Za Metaxasovy diktatury byl zatčen a vězněn až do roku 1941, kdy byl řeckými úřady rovnou předán německým okupantům a byl vězněn po celou dobu války v koncentračním táboře Dachau.³⁴ Tam se mu podařilo přežít až do osvobození, po kterém se vrátil do Řecka a opět se ujal vedení strany. To se však již poměry v Řecku značně vyostřovaly. Levicovní odbojáři byli pronásledováni a perzekvováni pravicovými složkami, které s posvěcením Britů využívaly pomoci řeckých kolaborantů a zločinců z paramilitárních jednotek, tzv. *Bezpečnostních praporů* (řecky Tagmata Asfalias). Cílem tohoto počínání bylo jediné: zabránit komunistům, kteří se za okupace stali nejsilnějším mocenským faktorem, v převzetí moci. Eskalace násilí vůči bývalým odbojářům byla jedním z nejsilnějších důvodů vypuknutí občanské války v roce 1946. Zachariadis byl v době občanské války nejen generálním tajemníkem strany, ale později též převzal osobně velení partyzánského *Demokratického vojska Řecka* (DSE),³⁵ se kterým také musel v roce 1949 ustoupit před přesilou vládní řecké armády na území států socialistického bloku. Zachariadis byl internován až do konce svého života na Sibiři ve městě Sugrut, kde byl přísně strážěn. Jeho smrt v roce 1973 je dodnes předmětem spekulací, mnozí se ptou o to, zdali si vzal život sám, nebo mu bylo pomoheno ze strany KGB.³⁶

Marie Nováková se s Nikosem Zachariadisem seznámila v Moskvě po sjezdu komunistické mládeže v roce 1929. Pravděpodobně nějakým způsobem udržovali kontakty, protože se do Řecka za ním vypravila zhruba na měsíc v roce 1932. Opět se setkali v Moskvě v roce 1933(4), kde Marie díky své znalosti ruštiny a němčiny získala místo úřednice a instruktorky při Kominterně. Řecký spisovatel Fredy Germanos, autor životopisného románu o Zachariadisovi, který svou práci postavil na vzpomínkách syna Zachariadise a Novákové Kyrose Nováka a dále na výpovědi Zachariadisovy druhé životní partnerky

³¹ Leninské učiliště v Moskvě sloužilo k vzdělávání komunistů z celé Evropy. Všichni „studenti“ školu navštěvovali pod cizími jmény a náplň jejich studia zahrnovala hlavně dějiny KSSSR, politickou ekonomii, dějiny dělnického hnutí a filozofii. Školu opouštěli ještě více oddaní myšlenkám komunismu a Stalinovi. PERNES 2006, 80.

³² KKE – *Kommunistiko Komma Ellados* (Komunistická strana Řecka).

³³ K bojům mezi frakcemi v Komunistické straně Řecka v letech 1929–1931 např.: APOSTOLU 2000, 50–57, RODAKIS 1987, 47–60, aj.

³⁴ MAZOWER 1994, 129.

³⁵ DSE – *Dimokratikos stratos tis Ellados* (Řecká demokratická armáda). Více možno nalézt např. v: KYRITSIS 2006.

³⁶ O Zachariadisovi píše např.: APOSTOLU 2000, RODAKIS 1987, PAPANIKOS 1999, PAPAIOANNU 1986, SCHMINCK-GUSTAVUS 2004, aj.

Ruly Kukulu, se o vztahu Češky a Řeka nevyslovuje příliš lichotivě. Píše doslova, že se Zachariadis Novákové velice líbil a že ho jednoduše řečeno „uhnala“.³⁷ Přestože Marie patřila mezi fanatické komunistky, které se velice často odmítaly vdát,³⁸ odmítala jakékoli konzumování vztahu před svatbou. Dcera Marie Novákové Olga tvrdí, že maminka se tehdy poprvé a naposledy doopravdy zamilovala. Sňatek měl přijít záhy, i když o tom nemáme žádných důkazů, vycházíme pouze z výpovědi Marie Novákové a její dcery Olgy Ďurišové. Z konspiračních důvodů se Marie vdávala s falešným pasem na jméno Vlasta Krausová a Zachariadis použil taktéž falešný pas znějící na jméno Jiří Dimitriev. Pod tímto příjmením byli spolu zapsáni v Moskvě jako manželský pár. Dorozumívali se spolu rusky, protože oba dva tento jazyk ovládali velice dobře. Zachariadis dokonce ruštinu považoval za mezinárodní jazyk proletariátu a chápal jako svou povinnost ovládat ji dokonale.³⁹ Marie brzy po svatbě otěhotněla a 10. 10. 1934 se v Moskvě narodil syn Kyros. Protože Nikos byl plně zaměstnán prací pro stranu v rodném Řecku, Marie ho v srpnu 1935 následovala do Atén.⁴⁰ Během jednoho roku svého pobytu v Aténách se Marie naučila řecky, i když psát prý nikdy moc dobře neuměla: „*Maminka mi říkala, že řečtina má několik způsobů, jak napsat i. Ona se tím však nezabývala, používala všude jen jedno ... Mluvila ale výborně a řečtí příbuzní jí nikdy její chybičky nevyčítali.*“

Komunistická strana Řeka byla poloilegální stranou a její generální tajemník byl pochopitelně hledaným mužem č. 1. Mladá rodina žila v ilegálním bytě v aténské čtvrti Pangrať pod falešným příjmením Katrisovi.⁴¹ Marie „Máňa“ (jak ji Zachariadis oslovoval) však přesto žila s manželem a synem poměrně pokojný rodinný život. Velké problémy nastaly až s nastolením Metaxasovy diktatury dne 4. 8. 1936. Tento autokratický, monarchistický a fašizující režim považoval přirozeně komunisty za své největší nepřátele a tvrdě a systematicky je pronásledoval.⁴² Zachariadis sice dodržoval pravidla konspirace a od ustavení nového režimu se zdržoval s rodinou v jejich ilegálním bytě, ale zhruba po měsíci byl zatčen i on. Bývalý člen strany, tehdy již konfident řecké státní policie (řecky *Kratiki Astynomia*, obdoba gestapa) jej vylákal na schůzku, při které byl dne 19. 9. 1936 Zachariadis zatčen a internován.

Jak vypadaly další osudy Marie Novákové nám popisuje její dcera Olga:

³⁷ GERMANOS 2000, 100.

³⁸ Celá řada přesvědčených komunistek nepospíchala v meziválečném Československu se za své druhy provdat, protože sňatek tyto ženy považovaly za „maloměstský“ přežitek. Historik a antropolog Jack Goody vznik tohoto fenoménu spojuje s průmyslovou revolucí, industrializací a vznikem dělnických vrstev. Příkladem byla např. i matka Jiřiny Kopoldové-Švermové Marie Švermová-Švábová či matka příslušnice Rudé armády a 1. čs. arm. sboru v SSSR Věry Tiché. Též např. Augustina Kodeříčková s Juliem Fučkem žili dlouhá léta nesezdání v jednom bytě. TICHÁ 2003, 6–7, PERNES 2006, GOODY 2006, 156–158.

³⁹ APOSTOLU 2000, 48.

⁴⁰ LAZARIDU 2009, 180.

⁴¹ NA, fond Policejní ředitelství II – Prezidium 1931–1940, sign. 42/Z-1/83, zpráva čs. vyslanectví v Aténách o příchodu Marie Novákové-Zachariadisové na ambasádu za účelem vydání pasu dne 30. 9. 1936.

⁴² K Metaxasově diktatuře např.: VITÁKOVÁ 2009, 312–317, idem. 2010, 110–120.

„Maminka mezitím doma čekala na manželův návrat ze schůzky. Když uplynuly dva dny, tak se rozhodla, že ho půjde hledat. Uložila „Kýru“ – jak synovi říkala – do kočárku, pod něho vložila peníze a pod jeho peřinku také. Došla k první trafice a koupila si noviny, ve kterých se dočetla, že Zachariadis byl zatčen. V tu chvíli zůstala stát jako opařená, a když přišla k sobě, tak zjistila, že jí někdo v tom okamžiku nepozornosti ukradl ty peníze, co měla schované pod peřinkou v kočárku. Marie byla v šoku, vůbec v tu chvíli nevěděla, co má dělat.“⁴³

Marie se na místě rozhodla, že se do jejich bytu již nevrátí. Odešla na několik nocí do jiného ilegálního bytu (opět pod příjmením Katrisová) a po několika dnech se vydala na vyslanectví Československé republiky v Aténách. Zde jí byl po korespondování s čs. úřady a rodiči Novákové vydán provizorní cestovní pas, ve kterém měla zapsaného i syna Kyrose, ke kterému ale neměla žádné dokumenty.⁴⁴ Ohledně jejího civilního stavu bylo také mnoho starostí. I když úředníkům na ambasádě tvrdila, že je provdaná za vůdce řeckých komunistů Zachariadise, nemohla se prokázat žádným dokumentem. Její cestovní pas, vydaný v roce 1932, měl údajně u sebe při zatčení Zachariadis. Proto měla v provizorním pasu zapsán stav „svobodná“ a syn měl status nemanželský. Po vydání pasu se ihned vydala domů do Československa. Cestovala, jak se dalo: pěšky i vlakem a neustále se obávala o malého, sotva dvouletého syna Kyrose. Návratem domů k rodičům však její anabáze neskončila. Policie o jejím příchodu dobře věděla a dne 12. 2. 1937 byla doma zadržena a předvedena na strážnici v Nuslích.⁴⁵ Blíže neurčenou dobu byla vězněna a vzápětí ihned podala žádost o vydání nového cestovního pasu pro sebe a syna. Pas však vydán nebyl, důvody byly stejné jako v předešlých případech.⁴⁶ Marie byla ale stejně již rozhodnuta, že se vrátí do Moskvy, a vzápětí svůj úmysl také uskutečnila. Nejpozději se v hlavním městě SSSR objevuje po 24. 2. 1938.

V Moskvě se dala opět plně do služeb strany. Pracovala při stranickém čs. vysílači, který vysílal do okupovaných českých zemí v relaci „Hovoří Moskva“, kde setrvala po celou druhou světovou válku. Olga Ďurišová vzpomíná, že jí matka často vyprávěla, jak při vysílání jako hlasatelka promlouvala k lidem doma v okupované vlasti. Když však německé armády začaly pronikat k Moskvě, byly všechny klíčové instituce přesunuty do Kujbyševa. Marie byla při tomto přesunu odtrhnuta od syna, (děti byly odváženy dále do nitra SSSR, do města Ufa) a velice se o něho strachovala.⁴⁷

⁴³ Z rozhovoru s Olgou Ďurišovou.

⁴⁴ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, provizorní pas č. 48/36-3596/36 vydaný Marii Novákové v Aténách.

⁴⁵ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, protokol z výslechu s Marií Novákovou ze dne 12. 2. 1937.

⁴⁶ NA, fond Policejní ředitelství Praha II – všeobecná spisovna, sign. N 14088/2, žádost Marie Novákové o nový cestovní pas.

⁴⁷ Podobný osud potkal i celou řadu čs. občanů v Moskvě, např. žákyni Jiřinu Kopoldovou-Švermovou, která byla v době bezprostředního ohrožení Moskvy také odvezena do Ufy, kde setrvala téměř 2 roky. <http://www.zeny-bojujici.cz/medailonky/74>

Po válce, hned jak to bylo možné, odcestovala v roce 1946 i se synem za Zachariadisem do Řecka. Žili spolu v Aténách několik měsíců a počali spolu druhé dítě.⁴⁸ Krátce poté, v říjnu roku 1946, již odjížděla opět těhotná Marie se synem Kyrosem z Řecka zpět do Československa. V Řecku se na podzim roku 1946 pomalu ale jistě rozhořivala občanská válka a Zachariadis byl jednou z vůdčích osobností partyzánského komunistického odboje, který se s cílem svrhnout aténský royalistický pravicový režim začal formovat v řeckých horách.⁴⁹ Vangelis Papanikos uvádí, že Novákovou s Kyrosem poslal do Československa sám Zachariadis, protože se tehdy zahleděl do mladé řecké komunistky Ruly Kukulu. Přestože byli oba dva zadaní – on ženatý a ona vdaná, nijak jim to nebránilo ve vybudování vztahu.⁵⁰ Veteránka občanské války Margarita Lazaridu píše ve svých memoárech, že ani Zachariadis, ani Kukulu však neměli dosti odvahy, aby o svém poměru promluvili otevřeně a upřímně. Místo toho měl Zachariadis rozpoutat debatu o antisovětských náladách své ženy, zatímco Kukulu o svém manželovi prohlásila, že za Metaxasovy diktatury podepsal „kajicné prohlášení“.⁵¹ S těmito obviněními pak vedení Komunistické strany Řecka prohlásilo oba sňatky za anulované a Zachariadis se svou novou družkou byli stranickými orgány považováni oficiálně za manželský pár, i když nebyli úředně sezdáni.⁵² Přestože se Nováková a Zachariadis spolu nikdy nerozvedli, Zachariadisova druhá životní družka a matka jeho nejmladšího syna Josifa Rula Kukulu je často v literatuře a zvláště pak v komunistickém deníku *Rizospastis* standardně uváděna jako jeho manželka. Dcera Marie Novákové Olga Ďurišová uvádí v jednom rozhovoru následující: ... *setkala jsem se v roce 1995 s Rulou Kukulu... Nikdy netvrdila, že byla za mého otce provdaná... Matka se nikdy se Zachariadisem nerozvedla a po celý svůj život vystupovala nadále jako jeho manželka. Když otec zemřel, dostala právě ona oznámení o úmrtí coby vdova.*⁵³

V Praze se Marie usadila u rodičů v Nuslích a v březnu roku 1947 porodila dceru Olgu. Se Zachariadisem se potkala ještě v roce 1948, kdy se zastavil v Praze na dva dny při příležitosti sjezdu mládeže. To bylo naposledy, co se Nováková se Zachariadisem viděla, nikdy však o něm později neřekla krivé slovo. Na otázku, jak Marie Nováková s odstupem času hodnotila svůj vztah s řeckým generálním tajemníkem komunistické strany, její dcera odpověděla:

„Kdyby měla možnost, prožila by to znovu, každou hodinu, každý den. Přestože spolu strávili jen krátkou dobu, počali dvě děti. Její láska k Zachariadisovi byla nepopsatelně

⁴⁸ Rozhovor s Olgou Ďurišovou.

⁴⁹ K řecké občanské válce např.: HRADEČNÝ 1998, 463–478, VLAVIANOS 1992, VURNAS 2004, WOODHOUSE 1976, aj.

⁵⁰ LAZARIDU 2007, 180–181, PAPANIKOS 1999, 75.

⁵¹ „*kajicné prohlášení*“ (řec. *dilosí metanias*) bylo vynuceným zřeknutím se komunistické ideologie a členství ve straně. Bylo vynucováno v letech 1936–1941 na zatčených komunistech a posléze zveřejňováno v novinách, aby tak byli členové komunistické strany kompromitováni, zdiskreditováni a vyřizeni pro jakoukoli další práci. Zachariadis po válce prohlásil, že všichni, co podepsali kajicné prohlášení (byť to nemysleli upřímně), jsou nespolehliví a zrádci. Díky tomu se pak mohl vypořádat s mnoha potencionálními soupeři. VITÁKOVÁ 2010, 114–115.

⁵² LAZARIDU 2007, 181.

⁵³ Zápis rozhovoru s Olgou Ďurišovou pro řeckou televizi, pořizený Kostasem Tsivosem v r. 2009 v Praze.

*silná a trvalá. Do konce svého života si ho vážila a ctíla ho a nedala na něj ani v nejmenším dopustit. Předě mnou o něm mluvila až téměř s nábožnou úctou a respektem (...) odpovídala jsem – tak kde je můj táta? Proč se mnou tady není? (...) Nikoho jiného si ale matka nikdy nenašla, prý by nesnesla, že by na mne křičel někdy jiný (...) Byla hodně přísná.*⁵⁴

Po roce 1948 Marie přestala pracovat, věnovala se dceři a začala pobírat od strany měsíční apanáž coby zasloužilá členka strany. Mohla si sice zažádat o získání statusu veterána (tzv. „dvěstěpetapadesátku“) jako účastnice druhého odboje, ale odmítla. Nechtěla prý být v jedné skupině s čs. piloty a vojáky, kteří bojovali na západě. „Západáky“ svým způsobem opovrhovala a jejich zásluhy na druhém odboji neuznávala. Její prvorepublikové zkušenosti se stávkami a tábory lidu byly využity v roce 1953 při natáčení propagandistického filmu *Olověný chléb* v režii Jiřího Sequense, na němž pracovala jako poradkyně. Tento film, jehož původní název měl znít *Rudé letnice*, měl svým obsahem evokovat onen proslulý prvorepublikový radotínský pochod, kterého se Marie Nováková účastnila. Její zkušenosti s agitací, přípravou a průběhem pochodu byly v poněkud překroucené podobě použity. Film se z velké části také natáčel v Michli a Nuslích, kde Marie Nováková agitovala a kde také pro pochod v Radotíně získala mladá děvčata. Avšak ve filmu se o postavě agitátorky, která pobíhala po školách, nemluví. Nezletilá Růžena Martincová, která se nechala přesvědčit k účasti na pochodu právě Marií Novákovou a která byla při stávce postřelena, ve filmu vystupuje jako uvědomělá mladá komunistka, která byla jednou z hlavních organizátorek oslavy tzv. Rudých letnic.⁵⁵ Film *Olověný chléb* je přímo ukázkovým příkladem překrucování skutečnosti ve službách totalitní propagandy.

Když v roce 1968 obsadila vojska Varšavské smlouvy Československo, Marie Nováková prý plakala. Dcera se jí zeptala, proč pláče, když Rusy tolik obdivuje, a matka jí odpověděla následovně: „*Kam noha ruského vojáka vstoupí, tam 40 let tráva neroste.*“ Marie Nováková měla ve svém životě mnoho příležitostí seznámit se s ruskými poměry a expanzivní politikou, a proto se tedy zcela oprávněně jejich invaze obávala. Avšak její politické přesvědčení zůstalo nedotčeno; až do konce života zůstala přesvědčenou komunistkou a stalinistkou. Její stálost a zatvrzelost dokládá i skutečnost, že až do konce svého života zůstala věrná svému manželovi, který měl již novou partnerku. To ale neznamená, že by Zachariadis na svou zákonitou manželku zapomněl. Když ho v internaci v Sugrutu navštívila jeho dcera Olga (která ho mimochodem viděla poprvé a naposledy v životě), Zachariadis jí řekl následující: „*Nemám rád lidi. (...) Jediný člověk, kterého jsem si kdy v životě skutečně vážil, byla Máňa.*“⁵⁶

Zasloužilá členka komunistické strany Marie Nováková zemřela dne 8. 6. 1981 na cirhózu jater po špatně vyléčené žloutence. Její smrt byla částečně podmíněna také prasklým

⁵⁴ Z rozhovoru s Olgou Ďurišovou.

⁵⁵ *Národní filmový archiv Praha*, technický scénář k filmu *Olověný chléb*, sign. S-99-TS-2.

⁵⁶ Zápis rozhovoru s Olgou Ďurišovou pro řeckou televizi, pořízený Konstantinem Tsviosem v r. 2009 v Praze.

vředem na jícnu. Svého slavného manžela přežila o 8 let.⁵⁷ Zatímco o Zachariadisovi existuje v Řecku celá řada životopisných prací, o jeho české manželce je v nich z důvodu nedostatku informací v lepším případě pouze malá zmínka, a pokud je uvedeno přímo její jméno, je nějakým způsobem zkomolené.⁵⁸ Biografie Marie Novákové neexistuje ani u nás, což také bylo důvodem vzniku této drobné studie.

Bibliografie

- APOSTOLU L. *Νίκος Ζαχαριάδης – η πορεία ενός ηγέτη 1923–1949*, Athina 2000.
- BOUČEK M. (ed.). *Dějiny KSČ v datech*, Praha 1984.
- GERMANOS, F. *Το αντικείμενο (Νίκος Ζαχαριάδης)*, Athina 2000.
- GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006.
- HRADEČNÝ, P. a kol. *Dějiny Řecka*, Praha 1998.
- KÁRNÍK Z. *České země v éře 1. republiky (1918–1938). Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení*, Praha 2002.
- KOPECKÝ V. *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*, Praha 1960.
- KYRITSIS N. *Δημοκρατικός στρατός της Ελλάδας. Βασικοί σταθμοί του αγώνα*, Athina 2006.
- LAZARIDU M. *Πόλεμος και αίμα*, Athina 2009.
- LOMÍČEK J. „V zemi, kde...?“ Československá meziválečná veřejnost a cesty za poznáním SSSR. In: J. Mervart, V. Středová (eds.). *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV*, Hradec Králové 2009, 151–153.
- MAZOWER, M. *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. (orig. *Inside Hitlers Greece. The Experience of the Occupation*), Athina 1994.
- PAPAIOANNU A. *Η διαθήκη του Ζαχαριάδη*, Athina 1986.
- PAPANIKOS V. *Ο Νίκος Ζαχαριάδης στο Ντάχαου*, Athina 1999.
- PERNES J. *Komunistky s fanatismem v srdci*, Praha 2006.
- RODAKIS R. *Νίκος Ζαχαριάδης*, Athina 1987.
- RUPNIK J. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, Praha 2002.
- SCHMINCK-GUSTAVUS CH. *Ντάχαου, Έλληνες κρατούμενοι και ο Νίκος Ζαχαριάδης*, Athina 2004.
- TICHÁ, V. *Cesty k domovu 1939–1945*, Brno 2003.
- TSINTZILONIS Ch. *OKNE 1922–1943. Λενινιστικό, μαχητικό σχολείο των νέων*, Athina 1989.

⁵⁷ Z rozhovoru s Olgou Ďurišovou.

⁵⁸ Např. podle Margarity Lazaridu jméno Zachariadisovy československé manželky znělo Máňa Naváková. LAZARIDU 2007, 180. Spisovatel Fredy Germanos ji nazývá Máňa Nováková, GERMANOS 2000, 100.

- VITÁKOVÁ A. Ženy v řadách 1. čs. sam. polního praporu. Vznik jednotky v Buzuluku.
In: *Celostátní vědecká studentská konference Historie 2006*, Ostrava 2007, 160–162.
- VITÁKOVÁ A. Diktatur von Ioannis Metaxas: einige Aspekte des Regimes vom 4. August.
In: M. Kulhánková, K. Loudová (eds.), *ΕΠΕΑ ΠΤΕΠΟΝΤΑ. Růženě Dostálové k narozeninám*, Brno 2009, 312–317.
- VITÁKOVÁ A. Metaxasova diktatura v Řecku (1936–1941). In: *Historický obzor* 5–6, 2010, 110–120.
- VLAIVANOS H. *Greece 1941-49: From resistance to Civil War*, Oxford 1992.
- VURNAS Th. *Ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Ο εμφύλιος πόλεμος*, Athina 2004.
- WOODHOUSE C. M. *The Struggle for Greece, 1941-49*, London 1976.

Letopisecká komise při MZ Praha-Radotín.

Národní archiv Praha.

Národní filmový archiv Praha.

Vojenský ústřední archiv Praha.

<http://www.zeny-bojujici.cz/medailonky/74>

<http://www.zeny-bojujici.cz/medailonky/88>